

Michał Nowicki

DOI: 10.14746/bhw.2017.36.9

Wydział Studiów Edukacyjnych

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Edukacyjne dziedzictwo reformacji – w 500. rocznicę wystąpienia Marcina Lutra

Sporadycznie tylko mamy okazję wspominać taką rocznicę, jak 500 lat od ogłoszenia w 1517 r. przez Marcina Lutra słynnych 95 tez w Wittenberdze¹. Wobec tego warto przyrzeć się dokładniej efektom jego wystąpienia, które w zakresie historii wychowania są nie do przecenienia. Na szczególną uwagę zasługują przede wszystkim dwa aspekty: reforma życia rodzinnego oraz przekształcenia w oświacie. Zmiany w tych obszarach następowały stopniowo, a Lutrowi przypisujemy ich zainicjowanie i nadanie im odpowiedniego kierunku.

Zapoczątkowane przez niego reformy rozpatrywać należy w szerszym, renesansowym kontekście i powiązać z wykreowanym wówczas pojęciem *paideia Christi*². Pojęcie to kształtowało się stopniowo, a wpływali na to tacy uczeni, jak Giovanni Pico della Mirandola, Erazm z Rotterdamu czy Jan Ludwik Vives. Postulowali oni w swoich pismach powrót do antycznych korzeni, także w zakresie teorii pedagogicznej i ściślejsze powiązanie jej z tradycją biblijną. Obok tego oczywiście mamy też „odrodzenie” teorii retorycznej i włączenie krasomówstwa do kanonu wychowawczego, co miało niebagatelny wpływ na dzieje szkolnictwa.

Cel wychowawczy jednak, w odniesieniu do czasów wcześniejszych, średniowiecznych, zasadniczo pozostał niezmienny. Było nim bowiem wciąż osiągnięcie zbawienia. Odpowiedzialność za to zbawienie jednak w większym stopniu mieli wziąć na swoje barki wierni. Szczególnie silnie jest to widoczne właśnie w kulturze reformacji. Najważ-

¹ J.M. Todd, *Marcin Luter*, tłum. T. Szafrński, Warszawa 1970; M. Brecht, *Martin Luter. Sein Weg zur Reformation 1483–1521*, Stuttgart 1983; J. Maritain, *Trzej reformatorzy: Luter, Kartezjusz, Rousseau*, tłum. K. Michalski, Warszawa-Ząbki 2005.

² J. Budzyński, *Paideia humanistyczna, czyli wychowanie do kultury. Studium z dziejów klasycznej edukacji w gimnazjach XVI–XVIII wieku (na przykładzie Śląska)*, Częstochowa 2003, s. 41.

niejsze zmiany wynikały z założenia potrzeby indywidualnej lektury Pisma św. i wykorzystania wzorców postępowania z tej lektury i szczególnie mocno wpłynąć musiały na wychowanie rodzinne. W odniesieniu do kwestii rodzinnych ważne symptomy widoczne są już w obu katechizmach Marcina Lutra i rzutowały one na pozycję ojca w rodzinie, jej uzasadnienie i ważne sprawy odpowiedzialności obojga rodziców. Przede wszystkim jednak, ażeby to skutecznie, trzeba było spełnić dwa warunki: upowszechnić oświatę elementarną, aby wierni mogli swobodnie czytać Pismo św. oraz udostępnić teksty święte w języku narodowym. Obok nich pojawiła się też i trzecia potrzeba – stworzenia nowej literatury pedagogicznej, zgodnej z duchem reformowanej religii. Pamiętać bowiem musimy, że znaczna część dorobku w tym zakresie miała charakter katolicki i w dodatku spisana była w języku łacińskim.

Zryw reformacyjny na terenie części państw niemieckich dość szybko doprowadził do zburzenia systemu szkolnego opartego na strukturze Kościoła katolickiego i upadku intelektualnego. Przez pewien czas brakowało alternatywy dla odsuniętych szkół, które były niezgodne z nowymi wartościami. W dużym stopniu zapewne przyczynił się do tego stosunek Marcina Lutra do spraw rozumu ludzkiego jako *najdzikszego wroga Boga*³. Brak zorganizowanej oświaty stworzył poważny problem natury praktycznej – kto mianowicie miał przygotować młodzież do wypełniania obowiązków religijnych i rodzinnych oraz do życia publicznego.

Wskutek tego Marcin Luter w roku 1524 zaapelował *Do burmistrzów i rajców wszystkich miast w Niemczech, iż powinni zakładać i utrzymywać szkoły chrześcijańskie*⁴, aby pomagać w ten sposób młodzieży, a pośrednio i sobie. Pierwszym i nadrzędnym celem nauki szkolnej miało być przygotowanie dzieci do lektury Pisma św., ale obok tego i do rządu świeckiego oraz kierowania domem, dziećmi i służbą. Szkoła ta, o czym warto wspomnieć, miała zapewniać kształcenie tak chłopcom, jak i dziewczynkom. Podkreślono tutaj konieczność kształcenia językowego, w zakresie trzech języków klasycznych, co stanowiło zresztą podstawowy postulat szkolnictwa humanistycznego (*homo trium linguarum*)⁵. Zauważono, że języki te są pomocne w zrozumieniu tekstów biblijnych i niezbędne w zapewnieniu dostępu do tekstu oryginalnego, z którego w przyszłości można by tworzyć kolejne przekłady na języki narodowe. Na koniec tej odezwy podkreślono, że państwo niemieckie potrzebuje dobrze wychowanych mężów i kobiet, a odpowiedzialność za to kładzie się na rajców, ponieważ władcy zajęci byli zażywaniem przyjemności życia doczesnego, natomiast prosty lud nie mógł mieć zrozumienia dla potrzeb edukacyjnych.

Marcin Luter zachęcał rodziców do posyłania swoich dzieci do szkoły, wskazywał wręcz na potrzebę tego, ponieważ miała ona realizować bardzo ważne zadanie⁶. Szkol-

³ P. Bała, *Szkolnictwo państwowe w myśli Marcina Lutra*, „Cywilizacja” 23 (2007).

⁴ M. Luter, *Do burmistrzów i rajców wszystkich miast w Niemczech, iż powinni zakładać i utrzymywać szkoły chrześcijańskie*, [w:] *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, red. S. Wołoszyn, Kielce 1995, t. I, s. 299–300.

⁵ J. Budzyński, op. cit., s. 41.

⁶ M. Luter, *Eine Predigt, Mart. Luther, das man kinder zur Schulen halten solle*, Wittenberg 1530, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:70-dtl-0000022593> [dostęp: 3.04.2017].

nictwo elementarne miało przygotować chłopców i dziewczynki do lektury Pisma św., zaznajamiać ich z podstawami sztuk wyzwolonych oraz dawać pewne podstawy dla późniejszej działalności praktycznej, tak publicznej, jak i prywatnej i zawodowej⁷. Można by w tym miejscu oczywiście zarzucić Lutrowi, jak to czynił niegdyś Łukasz Kurdybacha, że w obliczu wojen chłopskich wycofał częściowo swoje poparcie dla edukacji szerokich warstw społecznych, ale w ostatecznym rozrachunku, gdy niebezpieczeństwo buntu chłopów minęło, oświata ludowa wróciła do postulatów luterańskich⁸.

W dziele organizacji systemu szkolnego bardzo szybko wspomógł Lutra Filip Melancthon – *Praeceptor Germaniae*, wybitny humanista i twórca nowoczesnego programu nauczania⁹. Zajął się on przede wszystkim szkolnictwem średnim i wyższym. Zasłynął z ordynacji szkolnej dla Saksonii, którą ogłosił w 1528 r., a która stała się wzorcem organizacyjnym dla szkół także na innych obszarach niemieckich. Przede wszystkim trzeba zwrócić uwagę na fakt, że w centrum zainteresowania Melancthona było nauczanie klasyczne, formalne, skoncentrowane na języku łacińskim i cyceroniańskiej retoryce. Język narodowy, jego zdaniem, należało wycofać ze szkół i posługiwać się w nich wyłącznie językiem łacińskim, dla lepszego jego opanowania. Dotyczyć to miało szkół wszystkich szczebli, także elementarnych. W jego rozporządzeniach pojawił się także charakterystycznie renesansowy wybór autorów. Obok oczywistego Cyserona, pojawili się także Erazm z Rotterdamu, Terencjusz, Plaut, Wergiliusz, Owidiusz czy Ezop. Nauce szkolnej miała towarzyszyć religia, prowadzona przy wykorzystaniu katechizmu, opracowanego przez Marcina Lutra. Melancthon nie poprzestał na przygotowaniu programu nauczania, ale własnoręcznie stworzył wiele podręczników i przygotowywał nauczycieli do podjęcia pracy w szkołach¹⁰.

Ideę średniego szkolnictwa humanistycznego podjął i rozwinął Jan Sturm, wychowanek niderlandzkich szkół Braci Wspólnego Życia, któremu w 1537 r. powierzono zarząd szkoły w Strasburgu. Sposób nowej organizacji szkoły został wyłożony w roku kolejnym w *De ratione studiorum*. Z tego dokumentu dowiadujemy się, że nauka w szkole podzielona została na osiem etapów (klas), o stopniowanym poziomie trudności, dostosowanym do umiejętności uczniów. W pierwszych klasach dzieci zdobywały umiejętności elementarne wraz z nauką czytania, pisania, podstaw gramatyki łacińskiej, by dalej przejść do retoryki i dialektyki oraz gramatyki greckiej. W najwyższych klasach czytano już obok klasyków łacińskich, także retorów i poetów greckich, studiowano filozofię Arystotelesa i Platona, a także teologię¹¹.

⁷ B. Milerski, *O pedagogicznych poglądach Marcina Lutra*, „Myśl Protestancka” 1 (1998), s. 29.

⁸ Ł. Kurdybacha, *Historia wychowania*, t. I, Warszawa 1967, s. 346 i n.

⁹ P. Melancthon, *Vnderricht der Visitatorn an die Pfarrhern im Kurfürstenthum zu Sachssen*, Wittenberg 1528, <http://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10204613.html> [dostęp: 3.04.2017]; Por. K. Ratajczak, *Melancthon Filip*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, Warszawa 2004, s. 142.

¹⁰ K. Hartfelder, *Philipp Melancthon als Praeceptor Germaniae*, Berlin 1889, s. 417–188.

¹¹ J. Sturm, *Ioannis Sturm de ratione studiorum Gymnasii Hieronymitani Leodii Iudicium*, w: *Monumenta Paedagogica Societatis Iesu*, t. I (1540–1556), Romae 1965, s. 632–636.

Porównując ustrój i program nauczania szkoły strasburskiej z katolickimi szkołami humanistycznymi czy szkołami jezuickimi, dochodzimy łatwo do przekonania, że więcej je łączy niż dzieli. Przyczyną jest czerpanie z tego samego źródła – a mianowicie tradycji szkół Braci Wspólnego Życia oraz renesansowych szkół włoskich i renesansowego dorobku pedagogicznego¹². Trzeba jednak też pamiętać, że szkoła Jana Sturma cieszyła się nie małą popularnością i gościli w niej także uczniowie wyznania katolickiego¹³.

Siłę oddziaływania szkolnictwa protestanckiego widać doskonale, jeśli przyjrzymy się organizacji humanistycznego szkolnictwa staropolskiego. Najstarsza tego typu szkoła, powstała w 1519 r. w Poznaniu Akademia Lubrańskiego, pełnego kształtu nabrała dopiero po 1528 r., kiedy to przybył do niej z Lipska, wyraźnie sympatyzujący z luteranizmem Krzysztof Hegendorfer¹⁴. Wtedy też ustalili się podział edukacji humanistycznej na trzy zasadnicze etapy: gramatykę, poetykę i retorykę z dialektyką. Podobny podział dostrzegamy w nieco późniejszym szkolnictwie jezuickim, które wyraźnie dzieliło edukację na dwa poziomy: podstawowy, wieńczony retoryką i wyższy, ze studium filozofii i teologii.

Wkład kulturowy reformacji nie ograniczał się jednak tylko do sfery szkolnictwa. Reformacja przyniosła pewne zmiany także w stosunkach rodzinnych, na co warto w tym miejscu zwrócić uwagę. Marcin Luter w „Dużym katechizmie” podkreślał, że najlepszym sposobem na osiągnięcie zbawienia jest zgodne z czwartym przykazaniem życie rodzinne¹⁵. W zakres tego życia wchodził przede wszystkim szacunek dla rodziców, całkowita im podległość, zwłaszcza ojcu, ze względu na wolę bożą¹⁶. Luter rozciągał ten obowiązek także poza rodzinę, odnosząc go do rozmaitych stosunków podporządkowania, np. w obrębie czeladzi¹⁷. Duża władza rodzicielska ojca pociągała jednak za sobą także dużą odpowiedzialność, zwłaszcza w kontekście wychowawczym. Ojciec powinien przede wszystkim tłumaczyć domownikom zasady religijne oraz pilnować ich przestrzegania, ale nie pobudzając dzieci do gniewu¹⁸.

Podobnie jak w przypadku szkolnictwa, tak i w wychowaniu rodzinnym widoczne są znaczące wpływy myśli luteranckiej w staropolskiej teorii pedagogicznej. Warto zwrócić w tym kontekście uwagę na fakt tworzenia tego typu literatury w języku polskim, zgodnie z luteranckim dowartościowaniem języków narodowych. Uwagę przykuwa kilka traktatów wychowawczych z XVI w., takich autorów, jak: Stanisław Murzynowski, Erazm Gliczner Skrzetuski czy Marcin Kwiatkowski (tłumaczenie dzieła Piotra Pawła

¹² A. Hyma, *The Brethren of the Common Life*, Eugene, Or. 2004; Z. Pietrzyk, *W kręgu Strasburga: z peregrynacji młodzieży z Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w latach 1538–1621*, Kraków 1997.

¹³ Por. Z. Pietrzyk, op. cit.

¹⁴ M. Nowicki, *Akademia Lubrańskiego: organizacja szkoły i działalność wychowawcza*, Warszawa 2015, s. 59 i nn.

¹⁵ M. Luther, A. Wantuła, i M. Luther, *Mały katechizm; Duży katechizm*, Bielsko-Biała 2000, s. 67.

¹⁶ Ibidem, s. 65.

¹⁷ Ibidem, s. 69.

¹⁸ Ibidem, s. 26, 29, 31, 34, 42.

Wergeriusza Starszego)¹⁹. W ich tekstach charakterystyczne jest bardzo silne podkreślenie konieczności bojaźni bożej, mocno związanej z całym wychowaniem, przenikającej życie nie tylko religijne, ale też i rodzinne. Rodzina jako instytucja ustanowiona przez Boga miała znaczenie pierwszorzędne. Zdaniem wspomnianych autorów małżonków należało pieczołowicie dobierać, uwzględniając ich wolę. Związek małżeński bowiem miał się opierać na miłości, wzajemnych szacunku, oddaniu sprawie wychowania wspólnego potomstwa w wyznawanych wartościach. Obok wyżej podkreślonego dużego znaczenia ojca w rodzinie, w przywołanych tekstach uderza także znacząca rola matki, nie tylko w okresie wczesnego dzieciństwa dzieci. Wynikało to z zobowiązania obojga rodziców do starania o edukację dzieci, bardzo szeroko rozumianej, nie tylko w sensie nauki szkolnej. Wszak to życie rodzinne miało stanowić podstawę do osiągnięcia zbawienia, a zadaniem rodziców było przygotowanie potomstwa do tego zadania.

Już taki krótki szkic może uświadamiać niebagatelne znaczenie ruchu reformacyjnego, zapoczątkowanego wystąpieniem Marcina Lutra z 1517 r., dla dziejów wychowania w szerokim znaczeniu, od życia rodzinnego, po oświatę publiczną. O ile kwestia szerszego wpływu rodzinnego wychowania luterańskiego na wychowanie wśród społeczności innych wyznań wymaga jeszcze przeprowadzenia wnikliwych badań, o tyle w kwestii oświaty nie można mieć wątpliwości, że oddziaływanie pomysłów protestanckich na szkolnictwo europejskie było olbrzymie. Wynikało ono z kilku przyczyn: podróży edukacyjnych, migracji nauczycieli protestanckich i zatrudniania ich w szkołach na innych obszarach, zakładania szkół innowierczych w innych państwach, a wreszcie też i rywalizacji między różnymi rodzajami placówek oświatowych. Duże znaczenie dla kształtowania się nowożytnego szkolnictwa europejskiego miała też ówczesna teoria pedagogiczna, dostrzegająca zachodzące wokół zmiany.

Bibliografia

- Bała P., *Szkolnictwo państwowe w myśli Marcina Lutra*, „Cywilizacja” 23 (2007).
Brecht M., *Martin Luter. Sein Weg zur Reformation 1483–1521*, Stuttgart 1983.
Budzyński J., *Paideia humanistyczna, czyli wychowanie do kultury. Studium z dziejów klasycznej edukacji w gimnazjach XVI–XVIII wieku (na przykładzie Śląska)*, Częstochowa 2003.
Gliczner Skrzetuski E., *Książki o wychowaniu dzieci barzo dobre, pożyteczne i potrzebne, z których rodzicy ku wychowaniu dzieci swych nauk dolożną wyczerpnąć mogą*, red. W. Wisłocki, Kraków 1876.
Hartfelder K., *Philipp Melanchton als Praeceptor Germaniae*, Berlin 1889.
Hyma A., *The Brethren of the Common Life*, Eugene, Or. 2004.
Kurdybacha L., *Historia wychowania*, Warszawa 1967, t. I.

¹⁹ [S. Murzynowski], *Jana Seklucyana Oeconomia albo gospodarstwo: 1546*, red. Z. Celichowski, Kraków 1890; E. Gliczner Skrzetuski, *Książki o wychowaniu dzieci barzo dobre, pożyteczne i potrzebne, z których rodzicy ku wychowaniu dzieci swych nauk dolożną wyczerpnąć mogą*, red. W. Wisłocki, Kraków 1876; M. Kwiatkowski, *Marcina Kwiatkowskiego Książeczki rozkoszne o pocziwem wychowaniu dziatek 1564 i Wszystkiej Liffflanckiej Ziemi opisanie 1567*, red. Z. Celichowski, Kraków 1889.

- Kwiatkowski M., *Marcina Kwiatkowskiego Księżeczki rozkoszne o pocziwem wychowaniu dzieciak 1564 i Wszystkiej Lifflanckiej Ziemi opisanie 1567*, red. Z. Celichowski, Kraków 1889.
- Luter M., *Do burmistrzów i rajców wszystkich miast w Niemczech, iż powinni zakładać i utrzymywać szkoły chrześcijańskie*, w: *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, red. S. Wołoszyn, Kielce 1995, t. I, s. 299–300.
- Luther M., *Eine Predigt, Mart. Luther, das man kinder zur Schulen halten solle*, Wittemberg 1530, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:70-dtl-0000022593> [dostęp: 3.04.2017].
- Luther M., Wantuła A., i Luther M., *Mały katechizm; Duży katechizm*, Bielsko-Biała 2000.
- Maritain J., *Trzej reformatorzy: Luter, Kartezjusz, Rousseau*, tłum. K. Michalski, Warszawa-Ząbki 2005.
- Melancthon P., *Vnderricht der Visitatorn an die Pfarrhern im Kurfürstenthum zu Sachsen*, Wittemberg 1528, <http://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10204613.html> [dostęp: 3.04.2017].
- Milerski B., *O pedagogicznych poglądach Marcina Lutra*, „Myśl Protestancka” 1 (1998).
- Nowicki M., *Akademia Lubrańskiego: organizacja szkoły i działalność wychowawcza*, Warszawa 2015.
- [Murzynowski S.], *Jana Seklucyana Oeconomia albo gospodarstwo: 1546*, red. Z. Celichowski, Kraków 1890.
- Pietrzyk Z., *W kręgu Strasburga: z peregrynacji młodzieży z Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w latach 1538–1621*, Kraków 1997.
- Ratajczak K., *Melancthon Filip*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, Warszawa 2004, s. 142.
- Sturm J., *Ioannis Sturm de ratione studiorum Gymnasii Hieronymitani Leodii Iudicium*, w: *Monumenta Paedagogica Societatis Iesu*, t. I (1540–1556), Romae 1965, s. 632–636.
- Todd J.M., *Marcin Luter*, tłum. T. Szafranski, Warszawa 1970.